

Потапова Клавдия Егоровна – педагог-психолог
МБОУ «Арылахская СОШ»
МР «Верхоянский улус (район)»
«Учуутал оҕолору
истин сыбыанна, ытыктабыга иитиэхтээх»

УЧУУТАЛ ОҒОЛОРУ ИСТИН СЫБЫАННА, ЫТЫКТАБЫГА ИИТИЭХТЭХ

Учуутал уонна уорэнээччи икки ардыгар истин сыбыан хаан даһаны кэбиллибэт, ис дууьаттан тахсар хардарыта ытыктабыга уонна тапталга олобуруохтаах. Дьон икки ардыгар уоскуур сыбыаннаабыларыттан ити саамай учугэйдэрэ, кэскиллээхтэрэ буолар.

Дьону ытыктыыр, таптыыр, абынар дьобурдар анал уорэнииттэн, иитииттэн, олох кыбатыгар буьууттан, дьону кытта бииргэ олорууттан, кинилэри кытта уорууну-хомойууну тэннэ уллэстииттэн сайдаллар.

Оҕо учууталы анардас учуутал дипломнаабын эрэ ийин булгуччу ытыктыыр эбээинэстээх буолбатах. Маннайгы кылааска уорэнэ кэлэр ханнык баһарар оҕо тороппуттэриттэн истэн, учуутал туьунан хайыы-уйэ улахан ытыктабылы сурэбэр-быарыгар инэринэн кэлэр.

Бастагы учуутал оҕо сааска саамай сырдык ойдобулу хаалларар, кунду кыи буолар. Кэлин ол ытыктабыл харыстанан хаалыта, салгы сайдыта учууталтан бэйэтиттэн тутулуктаах.

«Учуутал» диэн урдук ааты сугэ сылдыар кыи билиитинэн-коруутунэн, тус бэйэтин утуо холобурунан, ыраас дууьатынан, оҕо дьылбатыгар бэриниитинэн оҕо аймактан булгуччу ытыктаныахтаах, кинилэртэн хас да тобонон урдуку туруохтаах. Кини иитэр оҕотуттан хайдах кыи тахсыахтаабын тус бэйэтин холобурунан кордоруохтээх.

Оҕоттон ытыктаммат учуутал уорэтээччи уонна иитээччи буолар кыаһа суох. Куус оттунэн кыиэхэ билии бэриллибэт, куус оттунэн кыи дууьатын бирикээстэбэккин. Дьиннээх учуутал, оҕолор майгылара-сигилилэрэ хайдаьыттан тутулуга суох, кинилэри барыларын таптыхтаах, абыныахтаах. Ити – биьиги олоххо талбыт идэбит сурун ирдэбилэ. Ис дууьаттан оҕо таптал, ытыктабыл суох буоллабына, оннук учуутал эрдэ сылла оскуолаттан барбыта ордук. Уустугурдан эттэххэ, учуутал – оҕо аймаьы улуу сыалга хайыьыннаран, уорэтэн, иитэн иьээччи, оҕо дууьатын инженерэ. Кини хаан эрэ, ханна эмэ сизэр-майгы сокуонун кэьиитэ бары учууталлар утуо ааттарын сыыска-буорга тэпсии, обществоһа улахан буруйу оноруу буолар.

Улахан дьон икки ардыларыгар бэйэ бэйэни хардарыта ытыктаабы хайдах уоскууруй?

Биьиги, бары оскуола коллективыгар сыстан, тумсэн, холбоьон улэлиибит. Коллективпыт бэйэтэ сыаллаах, былааннаах, салайааччылаах. Оттон салайааччыбыт коллектив улэтигэр, олоьор, тэрилтэ иьигэр эйэлээх-иллээх сыьыан уоскууругэр быьаччы эппиэти сугэр. Арай салайааччы кимнээьи эрэ мэлдьи хайгыыр, бириэмийэни уонна наьарааданы, эмиэ кинилэргэ эрэ аныыр, оттон кимнээьи эрэ куруук куьаьан улэьиттэринэн ааьар, ала-чуо кинилэри эрэ сэмэлээн тахсар буоллаьына, оннук салайааччыны ким собулуй? Учугэй салайааччы коллективын убаастыыр, тус бэйэтин уратытын учуоттаан, хас биирдии улэьитин майгытыгар соптоох сыьыаны талан, кими даьаны ордук уоьээ таьаарбакка, кими да ордук аллараа туьэрбэккэ – дьиннээх баарынан, коллектив чилиэннэрин ортотугар табаарыстыы сыьыаны уоскэтэн, кинилэри биир сомоьо куус онорон, барыларын иннилэригэр туруоруллар сурун сыалга сатаан хайыьыннаар. Кини хас биирдии улэьитин олоьун учугэйдик билэр, кыьалбалаахха комолоьор, ыарыьаьы учуоттуур, учугэйгэ тардыьааччыны ойдуур, ойуур. Оннук салайааччы кийиэхэ кийилии, улэьэ утуо сыьыаны бэйэтинэн кордорор.

Оьо коллектива итиннэ майгынныыр, ол эрэн оссо ордук нарын, уустук уонна ирдэбиллээх. Оьолор ой-санаа, эт-хаан, быьыы-майгы оттунэн сиппит дьон буолбатахтар. Кинилэр мэьилибит туой курдуктар, онтон туох оноьуллан тахсара маастартан тутулуктаах. Оьо дууьатыгар тийиэхтээх иитэр-уорэтэр субэлэр соптоох кэмигэр бэриллэр уонна онно соптоох сылтах баар эрэ буоллаьына, бэйэлэрин сыалларын ситэллэр.

Уорэнээччигэ учугэй санаалары олохсутааьын син биир ханнык эрэ кэрэ сибэккини буобэйдээн ууннэри курдук нарын сыьыанна, быьыстала суох коруугэ-харайыьыга наадыйар. Оьо санаатыгар саамай кырдьыксыт, ким да диэки халбаннаабат, хаан даьаны куьаьан быьыыны онорбот, барыны бары билэ сылдьар, комолостоьунэ комолоьуох кийинэн учуутал эрэ буолар. Учуутал туьунан итинник санааны оьоьо аан бастаан учугэй тороппуттэр уоскэтэллэр. Оскотун оьо уон биирис кылааьы бутэриэр диэри ити санаатын кубулуппатаьына, ол аата кини дьиннээх учууталга уорэммит эбит.

Оьо хаан даьаны учууталга мэнээк суурэлээбэт. Кини ытыктыыр учууталыгар тугу эрэ быьаартара, субэлэтэ эбэтэр баттаным дии санаабытын унсэ, кырдьыгы була, дьиэтээьи олоьун-дьаьаьын кэпси кэлэр. Учууталыгар туруорсар боппуруоьа кини тус бэйэтигэр ыган турар, олус наадалаах курдук буолар. Ол иьин учуутал оьо туруорсар ханнык баьарар боппуруоьун кулуугэ-элэккэ кубулуппакка, дьин кырдьыгынан, кини астынарын курдук тордугэр тириэрдэ быьаарыахтаах. Ол кэмнэ, баьар, учуутал бэйэтин

олобор туох эмэ ыарахан баарын да ийин, оло боппуруоьун хайаан даьаны инники тутуохтаах.

Оскуолаба оьону кургуйдээьин булгуччу бобуулаах. Кургуйдээьин, бииринэн оло чизьин тэпсии, иккиьинэн, оло дууьатыгар оспот бааьы оноруу. Эйэлээх уонна оьону сопко иитэр дьизэ кэргэннэ кургуй-кобуо хаьан даьаны туттуллубат. Ол ийин бастакы кылаас оьото кургуйу аан бастаан кылааска кэлэн истэр буолуон соп. Онтон оло совуйар, дьиктиргиир, куттанар, кута-сурэ тостор, этиэьин эппэт, санарыаьын санарбат... Учуутал уорэтэр оьотун кургуйдуур, харытыттан соьор, кылаастан уурэр бырааба суобун билигин хас биирдии тороппут билэр.

Улаатан эрэр оьолор кургуйтэн-кобуоттэн чуумпуруохтарын кэриэтэ айдааны соруйан коонньорон бириэхтэрин эмиэ соп «бэйи, учууталбыт оссо хайдах буоларын коруобун» диэбиттии кыьыьырда сатыыр тубэлтэлэрэ баар буолуон соп.

Оьолорбут биьигини, учууталлары, кэлин тоьонон эмэ куотуохтарын соп: наука доктора, улахан салайааччы уо.д.а. буолуохтарыгар диэри. Оттон учуутал урукку оскуолатыгар син биир улэлээбитин курдук улэлии сылдыар. Хата лаппа кырдыьыт, улэттэн сылайбыт буолуон соп. Онтон кьи хомойуоба суох. Уорэнэн, улэлээн элбэьи ситиспит оьолор – учууталлар сыралаах улэлэрин тумуктэрэ.

Кылааска тоьо уорэнээччи баар да, учуутал ол оьолор дууьаларыгар киирэргэ ситиччэ тус-туска кулуус тыллаах буоллаьына, ол – дьиннээх учуутал.

Биирдэ миэхэ элбэх оьолоох, герой-ийэ Матрена Николаевна этэн турардаах «Уон оьобуттан биир даьаны атылыы майгылаах оло суох. Кинилэр миэхэ бука бары кундулэр. Барыларын аьынабын, таптыьбын, харыстыьбын кими даьаны уьулуччу туппааппын» диэн. Учуутал кылааьыгар баар оьолоругар сыьыана эмиэ уут укчу тороппут Матрена Николаевна оьолоругар сыьыанын курдук буолуохтаах.

Хомойуох ийин, кьи ити педагогическай быраабылаттан туоруур учууталлары корсуьэр. Кылаас оьотун барытын «учугэй» уорэнээччигэ тэннии сатааьын баар. Угэс курдук, кылааска наар «5» уонна «4» сыаналарга уорэнэр оьолор бочуоттаах балаьыанньаны ылаллар. Учууталлар бары кинилэри эрэ хайбаан тахсаллар. Ол оннугар, туох баар хомолтобутун, итэьэспитин «3» сыаналаахтарга туьэрэбит. Тумугэр тийэн, кылааска бэйэ-бэйэлэригэр тонуй сыьыаннаах икки болох уоскуур: биир болох – учууталлар тапталлаахтара, иккис болох – учууталлартан наар моьуллээччилэр. Ити коллектив олобор учугэйи аьалбат.

Оло уорэьэр «3» сыанаттан эрэ тахсыбат эрээри, оскуола олоьун хайа эрэ оттугэр чаьылбай ситиьиилээх буолуон эмиэ соп. Ону учуутал кинини салгыы иитэргэ тоьуу оностуохтаах.

Холобур, Галя наар учугэйдик уорэнэр, отгон Никита ортонон эрэ нэбиилэ сыбыллар. Ол эрэн, кэлин, аны уонча сылынан, кинилэртэн хайалара обществоба ордук туыалаах киби буолара биллибэт ээ. Кэлин кимиэхэ бабарар учугэй дьон субэлэрэ-амалара, коллектив сабыдыала, куннэтэ баар буолар утуо холобурдар бэрт элбэх учугэй уларыйыылары оноруохтарын соп. Киби айылгыта уйэлээх саабын тухары уларыйар.

Сир-майгы, ой-санаа оттунэн бастын холобуру анардас урдук уорэхтээх эрэ кийиттэн коруоххэ соп диэн этии сыыба. Олох биьиэхэ арааы кордорор.

Ханнык эрэ философ эппитинии, олох колобо курдук эргийэр. Хаан эрэ оболортон улаханлык ытыктаммыт учуутал ханнык эрэ тубэлтэттэн буорга-сыыска тэпсиллиэн эмиэ соп. Дьэ оччобо, кыалбаба ылларан, отгон-мастан тардыыа сылдыар учууталыгар ханнык уорэнээччи аан бастаан илиитин уунуой? Били наар «учугэйдик» уорэммит обон дуу, эбэтэр мэник-тэник, ортобуордук уорэммит уолун дуу? Угустук сылаас сыыяны, аыныыны иккис уорэнээччиттэн корсуоххэ соп. Тобо? бастакы уорэнээччи ханнык да ыараханы корсубэккэ, олох кирилизьинэн чэпчекитик уоьэ эрэ тахсан испит буоллабына, эн эрэйдээх-буруйдаах олоххун ойдуурэ уустук.

Куьабаннык уорэнэр уонна учууталыттан куруук монуллэр обо олобо бэрт ыарахан буолар. Ол биллэр: куьабаннык уорэнии бэйэтэ дирин биричиинэлэрдээх, онуоха аны учуутал тымныы сыыяана эбиллэр. Уорэниэн, учугэйгэ тардыыан бабарбат обо диэн суох. Аны туран, кини куьабаннык уорэнэр биричиинэлэрин тобо-хоро кэпсиир кьаба суох. Отгон учуутал олору билэ сатаабат, билбитин да иьин, ону кытта аахсыбат. Куьабаннык уорэнэр обо кылаас иьигэр доboro-атаба суох, коллективтан туора тутта сылдыар, куруук буруйдаах курдук сананар, тылыттан-оьуттэн матар. Кылааска кэллэбинэ кинини ким да уорэ-кото корсубэт, оскуолаттан барарыгар ким да бырабаайдаспат. Ол иьин оскуолаба сылдыыта киниэхэ бэрт ыарахан буолар. Учуутал оттуттэн аыныы, кыамныы суох буоллабына, оннук обо дьылбата кэнникинэн ыарыыр.

Учуутал уорэтэр оботун туьунан булгуччу тугу билиэхтээбий:

- Уоскээбит усулуобуйатын
- Тороппуттэрин олохторун сизэрин, онно кини хайдах иитиллэрин
- Кими кытта табаарыстаарын,
- Доруобуйатын туругун
- Туох интириэстээбин (ол интэриэьэ киби кулуон ду курдук буоллун)

Итини барытын ырытан, билэн баран, учуутал уорэтэр, иитэр оботугар соптоох педагогическай «эмп рецебин» суруйуохтаах. Сыыба рецепт доруобуйаны тупсарыахтаабар, ыарыыны оссо ордук диринэтэрин учуутал хаан да умнуо суохтаах.

Сорох учуутал уорэтэр оботун кытта сыыаныгар кыайыылаах хайаан да кини бэйэтэ буоларын ситиэ сатыыр, ким да кинини утарар бырааба суобун, кини эппитэ эрэ барыта собун курдук туттунар. Учуутал уорэтэр оботун кытта кэпсэтиитэ сунньунэн икки тэн дьон икки ардыгар барар сыыан курдук буолуохтаах.

Сорох оболор элбэх ыйытыылаах, бэйэлэрин санааларын соптообунэн ааба сатыыр буолаллар. Ол аата, обо улаата, ой-санаа оттунэн улахан дьону кытта тэннэ сатыырын кордорор. «Хайдах куруук туспа киби ойунэн сылдыахпыный? Бэйэм дабаны ону-маны эргитэ саныыр буоллум, тобо мин санаам куруук сыыа буолуобай?» диэн боппуруостар обо тоботугэр уоскууллэр. Обо аата обо, албаабы оноруута, сыыа-халты санарыыта ханна барыай. Ол аайы учуутал бэйэтиттэн набаа тахсыа суохтаах. Онто да суох обо албаабын бэйэтэ тургэнник коннорооччу. Тахсыбыт албас иккистээн хатыламматын курдук обону кытта истинник субэлэиэхтээх.

Холобур: Толя оройуоннаабы быыстапкаба кыттаары, муостан кыан оноро сатаан, нууччатын тылын молтоппут, хаста да «2» сыананы ылаттаабыт. Бастакы ус чиеппэргэ учугэй уорэнээччи эбит. Учугэй уорэнээччи буолуу салгыы ситиийилээхтик уорэнэригэр уонна тороппуттэрин санааларыгар улахан суолталаах. Толя санаата тустэбинэ, ыыктынан да кэбиийэн соптоох. Уолу ыллыгар киллэрээри кылаабын салайааччыта субэлиир: «Толя, эн бу чиеппэргэ хорошист буолар кыахтааххын. Билигин нууччан тылыгар турун. Учууталын дьиэбэ суруйан кэлэргэ эбии сочинение биэрбит, онтукабын хайаан да «4»-кэ суруй. Оччообо барыта оннун булуоба», - диэн. Уол кылаабын салайааччытын субэтин ылынан, сочинениетын олус кичэйэн суруйбут. Библиотекаба баран эбии литератураны туьаммыт, элбэхтик бэйэтин санаатын киллэрбит, олохтон туьалаах холобурдары аьалбыт, тыла-оьо, ис хобооно ситэри. Хомойуох иьин, Толя кыамныылаах улэтин уорэтэр учуутала эрэ таба корботох. Грамматическай сыыалары булан, сочинениеба «кыыыл» бобону адаарытан кэбиспит.

Оскотун Толя бастакы кыамныылаах улэтэ кылаас иннигэр сэмэйдик хайбана туспутэ буоллар, туох да сууйтэри тахсыа суоба этэ. Итиннэ ыарахан собус характердаах обону кытта улэлииргэ костубут сылтабы учуутал кыайан туьамматах. Дьэ, итинник тоьуттабас сыыантан уорэтэр оболорбутуттан «учугэй учуутал», «куьабан учуутал» диэн сыаналардаах «аттестациялары» барабыт.

Дьэ, ити курдук куннэр, сыллар учууталлары элбэхтик экзаменныыллар.

Бу холобуру тобо манна абалабыный? Ити барыта обону кытта улэлии сылдыан элбэхтик толкуйдуохха, элбэхтик эрэниэххэ диэн санааттан абаллым.

Биьиги уорэтэр оболорбут тэн усулуобуйаба уоскээбэттэрин, иитилибэттэрин уонна олорботторун умнумуохха наада. Сорох оболор кыамныылаах, эйэлээх уонна культурнай

дьиэ кэргэннэ улааталлар. Ол – дьоллоох оҕолор. Кинилэр иитиллэллэригэр, сайдалларыгар усулуобуйа барыта баар. Оттон сорохтор иирээннээх, ийэр-аьыыр дьиэ кэргэннэ тороон, эрэй боҕону корсоллор. Ол оҕолор туохтан эрэ маппыт, кимтэн барытыттан итэбэс курдук сананаллар. Итинник тус-туска усулуобуйаа иитиллэр оҕолор майгылалара-сигилилэрэ хайдах да биир буолуон табыллыбат. Дьэ оччоҕо, учуутал ханнык оҕоҕо сурэбин сылаабын ордук биэриэн собуй? Угус учууталлар туохха сыыһалларый? Ханнык баҕарар оҕоҕо хайаан даҕаны учугэй струналар баар буолуохтаахтарын эрэммэттэн, ону кордуу сатаабаттан, ону ааьан кордууру сурэбэлдьииртэн.

Учуутал уорэппит оҕотугар куруук ытыктабыллаах учуутал буолуохтаах. Хаьан эрэ уорэппит оҕотун уулуссаа корустэбинэ хайаан даҕаны тохтоон, кэпсэтэн ааьара наадалаах. Оскотун уорэппит оҕобут олоххо табыллан сылдьар буоллааьына, кини хайаан даҕаны ол туьунан кэпсээн учууталын уордэн ааьар баьалааьын умнар сатаммат. Оттон хайдах эрэ табыллыбакка сылдьар буоллааьына, ытыктабыллаах учууталыттан учугэй субэни ылыан, санаата котоьуллэр ийирэх тыллары истиэн баьарара кэмнээх буолуо дуо?...

Онон бу орто-туруу дойдуга киьи улаатан, уорэнэн, улэьит буолан, дьиэ-уот тэринэн, оҕо-уруу торотон, олоххо бэйэтин миэстэтин буллааьына учууталын уорэппитэ-такайбыта ордук кундутуйэн ийэр.

Ол иьин биьиги элбэх оҕону сырдыкка-кэрэбэ уьуйар, оҕоҕо ийэлиин истин сыыьаннаах, ураты больомтолоох дьон буолуохтаахпытын умнуо суохтаахпыт.